

УДК 2-43

Юрій Бореико

Молодіжні православні братства в Україні: особливості функціонування в реаліях сьогодення

Досліджуються форми і методи діяльності молодіжних церковних братств як різновиду православного мирянського руху в Україні на сучасному етапі. Встановлено, що основні завдання православних братств, які успадковані молодіжним сегментом братського руху, зводяться до благодійництва, місіонерства, світської й духовної освіти, церковно-упорядкувальної діяльності. Деякі братства спеціалізуються на одній із зазначених сфер, інші поєднують традиційні види діяльності з використанням нових форм роботи. Мета православного братського руху полягає у збільшенні кількості послідовників, поширенні християнських цінностей, подоланні інертності релігійних громад, соціальной діяльності. Стійкими рисами, що притаманні сучасним братствам і дають змогу їх ідентифікувати, є спільні трапези, взаємодопомога, підтримка свого храму, традиціоналізм і замкнутість внутрішнього життя. Ці ознаки дають можливість виокремити братства серед схожих релігійних громад і свідчать про спадкоємність братських традицій. Важливим аспектом повсякденної діяльності молодіжних православних братств є позакультові практики.

Ключові слова: православний віруючий, релігійна громада, церковні братства, молодіжний братських рух, сучасне українське суспільство

Yurii Boreiko

Youth Orthodox fraternities in Ukraine: peculiarities of functioning in the realities of the present

The forms and methods of youth church fraternities activities as a kind of Orthodox secular movement in Ukraine at the present stage are examined. It is established that the main tasks of the Orthodox fraternities, inherited by the youth segment of the fraternal movement, are reduced to charity, missionary work, secular and spiritual education, and church-regulated activities. Some fraternities specialize in one of these areas, others combine traditional activities with the use of new forms of work. The purpose of the Orthodox fraternal movement is to increase the number of followers, spread the Christian values, overcome the inertia of religious

communities. The stable features that are inherent in contemporary fraternities and allow them to be identified are the common meals, mutual help, the support of their temple, traditionalism and the isolation of inner life. These features make it possible to separate fraternities from similar religious communities and show the heredity of fraternal traditions. An important aspect of the daily activities of youth Orthodox fraternities is extracurricular practices.

Keywords: Orthodox believer, religious community, church fraternities, youth fraternal movement, modern Ukrainian society

Сучасні традиційні церкви часто виявляються відірваними від повсякденного життя, нездатними запропонувати форми релігійності, які виражають індивідуальність та духовні прагнення віруючих. Індивідуалізація релігійної діяльності є елементом приватного життя людини й зумовлює бажання віруючих самостійно вибирати моральні норми та практики, адже належність до Церкви не означає прийняття всіх приписів, що стосуються членів релігійної громади. Водночас православна церква вважає, що природа богоспількування передбачає співучасть, спількування з одновірцями, без чого людина може опинитися в полоні ілюзій.

Практика церковного життя свідчить, що оцерковлення, зокрема молоді, активно відбувається в громадах, які практикують багаторазові сповідь і причастя, храмову й домашню молитву один за одного, бесіди з настоятелем у невимушеній атмосфері, спільні паломництва, матеріальну підтримку, соціальну допомогу, турботу про парафіян, котрі не мають змоги прийти до храму тощо. Істотну роль у цьому процесі покликані відігравати церковні братства як різновид православного мирянського руху, зокрема його молодіжний сегмент.

Окремим аспектам витоків, форм вияву, функціонування церковних братств присвячені праці дорадянських учених, дослідників радянського періоду, емігрантів та сучасних науковців: І. Власовського, О. Єфименка, Ф. Дорофєєва, Я. Ісаєвича, А. Колодного, М. Кояловича, П. Кралюка, І. Огієнка, О. Пап-

4.3. Церква у контексті політичних реалій

кова, В. Рожка, О. Сагана, Г. Флоровського, Ю. Чорноморця, П. Яроцького та інших. Однак певні аспекти повсякденного життя православних братств нечасто постають об'єктом наукових досліджень або розглядаються поверхнево, тому потребують більш детального вивчення.

З огляду на недостатній рівень дослідження сучасних православних братств актуальною науковою проблемою постає вивчення основних напрямів, форм та методів діяльності братських спільнот на сучасному етапі. Отже, мета статті полягає у з'ясуванні особливостей функціонування молодіжних православних братських спільнот у сучасних реаліях.

В українському суспільстві сьогодення православні церкви здійснюють євангелізацію, проповіді віровчення, цінностей, практик в умовах світоглядного плюралізму. Поряд із різними підходами до ролі релігії, зокрема християнства, викликає інтерес думка італійського філософа Дж. Ваттімо, який вважає, що потрібно повернутися до християнської віри, але не онтологічної – бачення єдиного Бога як творця всесвіту, а секуляризованої віри в Бога – слова, на основі якого можна говорити й про інші концепції та парадигми. Це віра в інтерпретацію та комунікацію, яка ґрунтується на принципах любові, поваги і дружби. Людина повинна бути відкритою до діалогу з текстом та з іншими людьми, адже християнство сприяє людському спілкуванню й толерантності [1, 13].

В умовах викликів сучасності православні братства, практикуючи традиційні напрями роботи (благодійництво, церковне-впорядкування, просвітництво, місіонерство), займаються новими чи відродженими видами діяльності. При цьому, застосовуючи досвід попередників, вони вміло поєднують традиційні і новаторські форми роботи. Переживши у процесі свого розвитку численні злети та кризи, братства в наш час залишаються вагомим чинником повсякденного життя віруючих православної конфесії. Можна констатувати, що сучасні братські спільноти

є наступниками традицій вітчизняних православних братств. Як усталена форма релігійного життя православні братства не лише адаптувалися у теперішніх умовах, а й засвідчили здатність вирішувати нагальні проблеми сьогодення.

У науці побутує думка, що на даному етапі складовими братського руху є: фундаменталістські братства, центристські єпископські братства, нові братства в рамках православної традиції, модерністські братства. Слід зауважити, що важко визначити чітко розмежування між сучасними братствами, які нерідко відносяться до кількох зазначених підгруп. З огляду на це існують різні підходи до класифікації братських спільнот. Зокрема, Ф. Дорофеев убачає еволюцію православних братств у такій послідовності: давньоруські братські бенкети, церковні братства, промислові братства, релігійно-оборонні братства, сільські церковні братства, церковні братства ХІХ століття, післяреволюційні братства, емігрантські братства та сучасні братства [2, с. 195].

Братства, що утворюються з ініціативи мирян і духовенства, функціонуючи при парафіях, можуть виконувати свої традиційні види діяльності і поза ними. Покликання сучасних братств полягає в самореалізації віруючих як членів Церкви в повсякденному житті – проведенні спільних богослужінь, паломницьких подорожей, зустрічей та конференцій, виданні християнської періодики, добродійній діяльності тощо. Братства розглядаються як необхідні доповнення до сучасної парафіяльної структури православної церкви. Підтримка й опіка братств Церквою в українському суспільстві свідчить, очевидно, про те, що православний братський рух покликаний замінити собою соборноправність як історичну форму управління Церквою, у якому, крім кліру, активну участь беруть православні миряни [3, с. 165–166].

Не викликає сумніву щоденний вплив релігійної громади на своїх послідовників, який виявляється, насамперед, у за-

4.3. Церква у контексті політичних реалій

доволенні потреби в спілкуванні, моральній та матеріальній підтримці. Соціальне значення таким чином організованого релігійного життя полягає в тому, що воно підтримує спілкування і взаємодію в мікросвіті, який забезпечує певний ступінь єдності поглядів та згуртованості. Релігійність, як масове явище, потребує соціальної опори, без якої християнські мотиви поведінки слабшають і згасають. Це стосується таких показників релігійності як відвідування церкви, участь у богослужінні та дотриманні обрядів. Люди частіше відвідують церкву, коли відчують, що найблище оточення підтримує їх у цьому. Якщо ж підтримки немає або вона незначна, може виникнути конфлікт, що призводить до переживання почуття самотності та ізольованості.

Очевидно, що у формуванні та функціонуванні релігійної спільноти активну роль відіграють лідери та активісти, тому доля багатьох громад, їх розвиток і майбутнє залежать від наявності енергійного та впливового очільника. Втрата лідера, котрим зазвичай є формальний керівник, часто призводить до розпаду громади. Стабільність релігійної спільноти залежить і від наявності в ній активних членів. Якщо їх достатньо, і вони характеризуються згуртованістю, то й без яскраво вираженого лідера громада буде життєздатною та дієвою. Хоча основою громади є діяльні, ініціативні люди, проте в Церкві є місце для всіх – хворих, залишених, знехтуваних – їх приймають, їм співчують, про них дбають. Ці люди – не тягар, а рівноправні члени спільноти. Дуже важливо, щоб громада була відкритою для зовнішнього світу, що означає здатність і бажання бачити проблеми тих, хто перебуває поза храмом і потребує допомоги [4, с. 29–30].

У сучасних громадах спостерігається нестабільність у відвідуванні богослужбових заходів, що засвідчує низький рівень релігійної самосвідомості. Водночас інститут священства неспроможний забезпечити світоглядні та духовні запити ві-

руючих. В умовах плинності членства громади це призводить до відсутності самоідентифікації віруючого з громадою, котрий асоціює церковну спільноту з священнослужителями та їх вчинками. Отже, деякі релігійні громади впливають на буденну свідомість своїх членів лише відносно, тому не здатні бути формотворчим фактором відтворення їх релігійного світобачення, що функціонує лише на обрядово-ритуальному рівні [5, с. 549–550].

Натомість релігійна громада, функціонуючи як мала група, здатна забезпечити між своїми членами постійні та стійкі контакти, які передбачають виникнення міжособистісних стосунків – симпатію, антипатію, дружбу, ворожнечу – в будь-якому випадку – взаємну зацікавленість, схожі інтереси, спільність віри. В сучасних умовах на створення малих груп віруючих для забезпечення міжособистісного спілкування шляхом обговорення біблійних текстів, спільної молитви, бесіди, трапези, просто взаємної поваги та любові орієнтуються відкриті до постмодерну церкви. Водночас, за оцінкою А. Колодного, в таких групах не втрачається індивідуальність та здатність учасника до особистої творчості, адже кожен іде до Бога своїм шляхом [6, с. 27].

Мета братського сегмента мирянського руху, функціонування якого частково можна прирівняти до діяльності окремих груп у складі релігійних громад, полягає у забезпеченні спілкування та контактів між віруючими, поширенні віровчення, розповсюдженні релігійних цінностей, відстоюванні інтересів вірян, активізації діяльності релігійних громад, матеріальній і духовній підтримці одновірців шляхом позацерковних практик у формі проведення масових заходів, хресних ходів, паломництва тощо.

Зрозуміло, що в умовах сучасного суспільства функціонування релігійних спільнот, зокрема мирянських рухів, може мати різноманітні організаційні форми – братств, місій, організацій,

4.3. Церква у контексті політичних реалій

об'єднань, асоціацій, конгресів, союзів, товариств, клубів, рухів, фондів, спілок тощо. Біляцерковні спільноти, як визначає мирянські рухи В. Климов, є громадськими організаціями, що підпорядковуються нормам Закону України «Про об'єднання громадян». Різноманітний характер мають сфери та напрями діяльності цих добровільних спільнот, зокрема захист прав і свобод одновірців, задоволення інтересів (духовних, культурних, історико-патріотичних тощо), прагнення вплинути на суспільні процеси з погляду певної церкви чи конфесії, догляд пенсіонерів, інвалідів, самотніх людей, спільне шанування релігійних святинь [7, с. 201].

Для сучасних релігійних організацій характерною є тенденція розширення власних функцій за рахунок позацерковної діяльності, яка маючи зовні нецерковні форми, зазвичай, наповнюється релігійним змістом. Головна мета цієї діяльності – поступове включення людини в орбіту релігійного впливу або посилення вже існуючого авторитету на віруючих. З цією метою створюються православні центри, мирянські організації, фонди, що покликані допомагати в організації християнського життя за межами храму. Так, під егідою УПЦ МП діють, зокрема: Благодійна організація “Благословеніє”, Всеукраїнське об'єднання “Держава”, Кримський республіканський фонд “Мистецтво в ім'я Христа”, Східноєвропейський правозахисний центр сім'ї та особи “Діалог”, Фонд духовного відродження Донбасу “Святогір'я”, Центр допомоги жертвам деструктивних культів “Світ без сект”, Проект “Паломник” Українського відділення Міжнародного громадського фонду єдності православних народів, православна недільна школа (м. Одеса), сайт мирян Сумської єпархії [8].

У складних обставинах сьогодення, на думку Ю. Чорноморця, непересічне значення можуть мати християнські молодіжні організації, які повинні бути готовими допомогти церквам у здійсненні духовного відродження суспільства на

основі відкритого християнства. Проте молодіжна організація не повинна брати на себе завдань, що стоять перед церквами – проповідь християнства у сучасному світі з урахуванням його специфічності, уникнення нігілізму й релятивізму, тоталітаризму та фундаменталізму. За оцінкою дослідника, християнська молодіжна організація (за своїм покликанням) не є церквою й не може займатися ані прозелітизмом, ані нав'язуванням традиційних релігійних цінностей [9].

Молодіжна організація, не беручи участі у розв'язанні церковних проблем, зобов'язана турбуватися про розвиток релігійної ідентичності своїх членів. Також вона може брати участь у забезпеченні умов для духовно-релігійного розвитку, збереження власної ідентичності, одним з елементів якої є утвердження християнського вчення. Головним методом ознайомлення із християнським світоглядом та способом життя повинно стати спілкування (в його різноманітних формах), завдяки якому суспільність існує як універсальний комунікативний простір. Зміни в сучасному суспільстві сприяють перетворенню церкви на територію спілкування віруючих, яким вона була, перш ніж отримала ієрархічну форму організації. Християнська молодіжна організація, на думку Ю. Чорноморця, буде мати успіх саме в площині міжособистісного спілкування.

На сучасному етапі простежено поступове утворення в епархіях і парафіях молодіжних православних осередків, що здійснюють широку соціальну й культурно-просвітницьку роботу у вигляді катехітичних та біблійних курсів для молоді, недільних шкіл, у яких християнська етика й основи віровчення подаються у вигляді гри, спектаклю, особистого прикладу. Відтак ознайомлення з основами християнської культури відбувається не у формі нав'язування чи проповіді, а як повідомлення об'єктивної інформації про основи віровчення (знання), християнські цінності (віра, надія, любов, мудрість, мужність, стриманість, справедливість) і християнський спосіб

4.3. Церква у контексті політичних реалій

життя (мораль та церковні таїнства). Іншого ефективного способу донести християнську ініціативу до молодих людей, крім «сповіщення через спілкування», не існує [9].

Православний молодіжний рух потребує підтримки з боку церковної ієрархії, духовенства й активних мирян. У православної громаді молода людина стикається з негативними явищами, які не сприяють перебігу повноцінного церковного життя. До них належать невідповідність парафіяльного життя повноті та багатству церковного вчення й досвіду, незрозуміння суті православного богослужіння через замкнутість духовенства та незрозуміле читання богослужбових текстів, підміна у свідомості багатьох церковних людей головного другорядним, некоректне поводження з неоцерковленими християнами, відсутність позабогослужбового спілкування вірян зі священником. Представники церкви в регіонах України, де відвідування богослужінь є традиційним, негативними явищами вважають формалізм у церковному житті, обрядовірство, марновірство, окультне ставлення до певних церковних таїнств та обрядів [10].

Обґрунтовуючи важливість проблеми лідерства в християнській молодіжній організації, Ю. Чорноморець доводить, що лідерські риси з'являється в процесі спілкування в церкві, суспільстві і не означають наявності привілеїв, на відміну від відповідальності. Оскільки сучасне комунікативне суспільство – це поєднання теорії й практики, домінування особистого та колективного, то всі різновиди традиційного лідерства стають необхідними для єдності ядра організації. Сучасні виклики породжують потребу безперервного навчання лідерів, їх взаємних консультацій, перевірки їхніх ідей у різноманітних дискусіях. Виховання переможців передбачає не лише навчання й демонстрацію власного прикладу, а також залучення їх до нових форм спілкування [9].

Православні молодіжні братства, крім допомоги у вирішенні матеріальних проблем (забезпечення продуктами харчування,

одягом, взуттям тих, хто цього потребує), займаються духовно-просвітницькою та виховною діяльністю, сприяють подоланню алкогольної та наркотичної залежності, організують літній відпочинок для дітей тощо. На відміну від усіх інших організацій релігійні об'єднання не розраховують на допомогу місцевих органів влади, натомість прагнуть усунути ймовірні труднощі і перешкоди для своєї діяльності, порозумітися та співпрацювати з владою.

Так, Всеукраїнське православне молодіжне братство “Спілка православної молоді України в ім'я преподобного Нестора Літописця” опікується роллю братств у суспільному житті творчої молоді, особливу увагу приділяючи дитячим будинкам, школам, клінікам, місцям позбавлення волі, військовим частинам тощо. Займаються пошуком коштів для літніх таборів, паломницьких подорожей, просвітницьких поїздок із вертепами, лекціями, досліджують проблеми майбутнього православної родини тощо.

Члени братства проводять спільні семінари, молодіжні читання, працюють у православних освітніх центрах. Тематика досліджень найрізноманітніша: “Господній промисел, молитва і послух”, “Воцерковлення суспільства. Проблеми молодих сімей”, “Споконвічна православна традиція нашого народу та екологія мислення (поведінки, життєдіяльності) сучасної людини”. Плідною є співпраця студентів духовних і світських навчальних закладів у межах спільних виробничих та культурно-творчих відпочинкових програм. Так, студенти духовних навчальних закладів долучаються до створення єдиного інформаційного центру УПК МП із метою обміну відомостями між ЗМІ помісних церков у межах майбутнього Всеправославного агентства [11].

За словами митрополита Володимира, робота з юнацтвом є одним із пріоритетів церковного служіння та головних завдань не лише Синодального відділу в справах молоді, а й кожного

4.3. Церква у контексті політичних реалій

правлячого архієрея, кожного парафіяльного священика. Для сучасного покоління недостатньо церковної служби, потрібно активно залучати їх до справ милосердя, волонтерських і скаутських організацій, заохочувати до духовного навчання й позабогослужбового життя парафії, до проведення спільного дозвілля (заняття спортом, художньою творчістю тощо). Головне завдання Синодального відділу глава УПЦ МП вбачає у координації діяльності молодіжних організацій (на рівні єпархії та парафії) з метою створення всеукраїнського православного руху молоді й мережі юнацького соціального служіння, а також активізацію роботи зі студентами вищих навчальних закладів та молоддю, яка працює [12].

Активно діють й інші православні організації та центри. Так, метою діяльності Всеукраїнського православного молодіжного руху “Фома” (Форум Організації молодіжної активності) є активізація волонтерського служіння. Форуми відбуваються у формі семінарів-тренінгів і майстер-класів, ігор, у форматі Православного молодіжного табору, подорожей тощо. Всеукраїнська громадська організація “Православні скаути України” заснована й під опікою Синодального відділу із благодійності. Скаути проводять табори, походи, майстер-класи, організують благодійні та екологічні акції, опікуються установами для хворих дітей [13]. Дніпропетровський центр православної культури “Ліствиця” (благодійна організація, громадська бібліотека, кінокомпанія-телестудія, дитяча богословська школа, інтернет-портал) створений як недільна школа з однойменною назвою, що згодом реорганізована в потужний культурний центр, спрямований на духовний розвиток регіону й виховання дітей у християнській вірі та моралі.

Серед організацій, що об’єднують православну молодь УПЦ КП, на сьогодні найбільш відоме та активне Київське православне молодіжне братство Святих князів страсотерпців Бориса й Гліба. Борисоглібське братство засноване у 2002 р. з благо-

словення патріарха Філарета, тоді ж проведено й першу зустріч братчиків. Пізніше такі зустрічі переросли у Всеукраїнські з'їзди православної молоді УПЦ КП, які відбуваються щороку. Мета діяльності братства – пропагування християнського способу життя, сприяння внутрішньому зростанню та оцерковленню через духовне навчання й участь у літургійному житті Церкви, а також реалізація соціальних проектів і підтримка товариського спілкування в християнській спільноті.

Від самого початку діяльність Борисоглібського братства розвивалася за кількома напрямками: духовно-освітнім, інформаційним, паломницьким, соціальним та літургійним. Серед проектів братства – паломництво й табори, видавничий напрям (у 2008 р. ініційовано видання відомої дитячої серії “Християнська читанка”), створення братського камерного хору “Преображення”, соціальні програми. Братчики опікувалися дитячими інтернатами, відвідували дитячі будинки, лікарні з онкохворими дітьми [14].

До молодіжних організацій УПЦ КП належать: Калуське молодіжне православне братство преподобного Іова та Феодосія Манявських (Івано-Франківська єпархія), Православне молодіжне товариство на честь Ніколи Святоші, князя Луцького (Волинська єпархія), Львівське православне молодіжне братство Пресвятої Богородиці на честь ікони Її “Нев’янучий Цвіт” (Львівська єпархія), Черкаське Свято-Троїцьке православне молодіжне братство (Черкаська єпархія), Здолбунівське молодіжне православне братство апостола Івана Богослова, Молодіжне православне братство Святих Віри, Надії і Любові і матері їх Софії при Свято-Софіївській парафії УПЦ КП м. Рівного (Рівненська єпархія), Ніжинське молодіжне православне братство в ім’я Іоанна Тобольського, Православне молодіжне братство святих Михаїла і Федора Чернігівських (Чернігівська єпархія), Православне молодіжне братство Святої Трійці (Запорізька єпархія).

4.3. Церква у контексті політичних реалій

Отже, православний братський рух, зокрема його молодіжне крило, характеризується різноманітністю форм вияву та напрямів діяльності у повсякденному житті сучасного українського суспільства. Мета братського сегмента мирянського руху полягає в наступному: прагнення до утвердження своєї церкви в суспільстві, збільшення кількості її послідовників і пропаганди віровчення, поширення релігійних цінностей, традицій, обрядів, звичаїв, забезпечення й відстоювання прав, свобод, інтересів прихожан цієї церкви, подолання пасивності та інертності релігійних громад, налагодження допомоги й духовної підтримки соціально незахищеним категоріям населення, реалізація позацерковних практик (проведення масових заходів, хресних ходів, паломництва).

1. Ваттимо Дж. После християнства / пер. с итал. Д. В. Новикова. Москва: Три квадрата, 2007. 160 с.

2. Дорофеев Ф. А. Православные братства: генезис, эволюция, современное состояние. Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2006. 251 с.

3. Борейко Ю. Повсякденність українського православного вірянина: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 380 с.

4. Борейко Ю. Г. Первинна громада сучасного українського православ'я як форма церковної соціальності // Українське релігієзнавство: бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ. Київ, 2014. № 69. С. 22–33.

5. Академічне релігієзнавство: підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: Світ знань, 2000. 862 с.

6. Колодний А. Премодерн, модерн і постмодерн в контексті історії християнства // Християнство доби постмодерну. Київ, 2005. С. 5–32.

7. Климов В. Зростання ролі біляцерковних спільнот в житті традиційних церков // Українське релігієзнавство. 2008. № 48. С. 198–215.

8. Українська Православна Церква (Московського Патріархату) // Релігійно-інформаційна служба України. URL: risu.org.ua/ua/index/resources/webcatalog/uoc_catalog.

9. Чорноморець Ю. Християнська молодіжна організація на початку 21 століття: нові можливості для вирішення вічних проблем // Релігія в Україні. URL: www.religion.in.ua/.../15205-xristiyanska-molodizhna

organizaciya-na-pochatku-21-stolitti-novi-mozhливosti-dlya-virishennyavichnix-proble.

10. Бубнюк Федір, єпископ. Православна молодь і проблеми сучасного церковного життя // Православний апологетичний портал. URL: <http://www.apologet.kiev.ua/-838773314/63-pravoslavni-poglyad/984-----.html>.

11. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України: навч. посіб. URL: http://pidruchniki.com/14990312/sotsiologiya/teoriya_i_metodika_roboti_z_dityachimi_ta_molodizhnimi_organizatsiyami_ukrayini.

12. Доповідь Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви // Киевские митрополиты. URL: mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content.

13. Православні скаути взяли шефство над найбільшою в Карпатах установою для дітей з ДЦП // Релігія в Україні. URL: www.religion.in.ua/.../18877-pravoslavni-skauti-vzyali-shefstvo-nad-najbilshoyu-v-karpatax-ustanovoyu-dlya-ditej-z-dcp.html.

14. Найвідоміше молодіжне братство УПЦ КП – кузня єпископських кадрів – відзначило 10-ліття // Релігія в Україні. URL: www.religion.in.ua/.../15216najvidomishe.molodizhne-bratstvo-upc-kp-kuznyayepiskopskix-kadriv-vidznachilo-10-litty.html.